

Отже, близькість двох самостійних і в дечому різних персонажів – Мавки та Марусі – не зовнішня, вона у глибинних пластах інтуїтивного бачення авторками своїх героїнь.

1. Агеева В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія. К.: Либідь, 1991. – 264 с. 2. Забужко О. С. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2007. – 638 с. 3. Їм промовляти душа моя буде: «Лісова пісня» Лесі Українки та її інтерпретації / Віра Агеева (авт. передмови, упоряд.). – К.: Факт, 2002. – 223 с. 4. Павленко М. «Лісова пісня» Лесі Україн-

ки і «Маруся Чурай» Ліни Костенко як перегук епох та літературних поколінь: спроба порівняльного аналізу / М. Павленко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. Науково-методичний та літературно-мистецький журнал. – 2009. – № 1(79). – С. 67–82. 5. Саєнко В. П. Ліна Костенко і Леся Українка: традиція, контекст, художня своєрідність / В. Саєнко // Проблеми сучасного літературознавства. Збірник наукових праць / МОН України, ОДУ ім. І. І. Мечникова, Філологічний факультет. – 2002. – Вип. 10. – С. 241–250. 6. Яковець А. В. Міфопоетичне мислення в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай»: Дис... канд. філол. наук. – К., 1997. – 147 с.

Ірина Колієва

Фемінність в українському суспільстві: аналіз тенденцій

В статті аналізуються сучасні тенденції формування гендерного концепту фемінності у постмодерній культурі та філософії.

The modern tendencies of formation of gender femininity concept in the postmodern culture and philosophy are analyzed in the article.

Як відомо, чисельні дослідження з питань статі та гендеру розвінчали міф про маскулітні та фемінітні особливості поведінки як природнього наслідка статевих відмінностей (роботи М. Мід, Н. Чодорю). Дослідники говорять про те, що необхідність методологічного відокремлення статі біологічної від гендеру (статі соціальної) визначається одночасно декількома причинами: по-перше, поширеною думкою про те, що відмінності у поведінці чоловіків та жінок, їх соціальні позиції є наслідком біологічних, тобто статевих відмінностей; по-друге, прагненням проаналізувати, як стать та гендер взаємодіють у процесі життєвого циклу; по-третє, розумінням того, що соціальне більше піддається зміні, ніж біологічне [1, с. 7]. Останній фактор є основною причиною зміни соціалізації чоловіків та жінок у бік реалізації інтересів та здібностей, а не гендерних приписів та стереотипів [1, с. 8].

Розділення понять «стать» та «гендер», на думку дослідників, дало потужний поштовх для розвитку соціальних процесів з міждисциплінарних позицій. Так, на теперішній час, серед основних напрямків гендерних досліджень можна назвати теорію соціального конструювання гендеру, інтерпретацію гендера як культурного символу тощо. У вітчизняній науці отримав поширення так званий псевдогендерний підхід, в якому «гендер» використовується як синонім слова «стать», а перший термін поданий як більш сучасне поняття [2, с. 20–24]. Як відмічає Т. І. Власова, «українські дослідни-

ки, зачіпаючи питання статі та гендеру, головним чином волюють виходити з позиції ліберальної нейтральності, визнаючи при цьому відсутність в Україні фемінізму як розповсюдженого світосприйняття, альтернативної теорії культури і соціального руху» [3, с. 6–7].

У західному філософському дискурсі набула широкого розповсюдження теорія «лінз культури» Сандри Бем, яка присвячена аналізу отримання знань про чоловіче та жіноче та про формування усєї системи сприйняття на основі статі. Американський психолог-фемініст С. Бем піддала критиці саму ідею приписувати людським якостям та поведінці маркери чоловічого та жіночого. Акцентуючи увагу на тому, що стать з людиною з самого її народження, дослідниця заявляє: щоб бути чоловіком чи жінкою нічого робити не потрібно, а всі характеристики поведінки і якості, професії та інтереси, прихильності та пристрасті – це вільний вибір людей в залежності від їх переваг, інтересів та здібностей [1, с. 10–11]. С. Бем підкреслює політичність будь-якого знання та будь-якої науки, говорячи про те, що виробництво знання не може бути відділено від динаміки влади та нерівності, а політична «нейтральність» закінчується, як правило, скоріше відтворенням нерівності, ніж руйнуванням останньої [1, с. 23].

Багато дослідників відмічають, що за останній час відбулися великі зміни у визволенні чоловіків та жінок від пресингу жорстких гендерних прив'язувань до тої чи іншої статі. Цей процес сприймається з великою тривогою, викли-

кає багато питань та спричиняє необхідність як психологічної адаптації особистості до соціального середовища, так і негайної реформації соціальних та політичних інститутів.

Незважаючи на пануючу думку щодо існування в Україні гендерної рівності, статистичні дані свідчать про дискримінацію жінок у всіх сферах життя [7]. На сьогоднішній день існує декілька точок зору щодо функціонування в Україні фемінізму. На думку Оксани Кісь, такого явища як «український» фемінізм, не існує, адже певні феміністичні ідеї, ідеологічні засади, цілі та способи їх досягнення слід розглядати лише у зв'язку з певним соціально-культурним та суспільно-історичним середовищем, у якому вони виникають та розвиваються [7].

Соломія Павличко у своїх роботах теж зазначає, що фемінізму як явища або зрілої інтелектуальної течії в Україні не існує ні в суспільному, ні в культурному житті, ні тим більше в науковому аналізі, незважаючи на потужну літературну феміністичну традицію, започатковану ще Н. Кобринською, О. Пчілкою, О. Кобилянською та іншими. С. Павличко зауважує, що коріння сьогоднішньої неоднозначної реакції на феміністичні ідеї (від поблажливої насмішки до агресивного заперечення) лежать не скільки у небажанні українських чоловіків поділитися з жінками владою, скільки у підсвідомому прагненні зберегти священний для бездержавних українців ідеал національної ідеї, а через нього стереотипи, пов'язані з національною культурою, менталітетом тощо [6, с. 29–30].

Слід зазначити, що потужний феміністичний рух у нашій країні існував ще у перших роках ХХ століття, але характер такого руху був більше національно-визвольним, ніж спрямованим на впровадження ідей емансипації жінки та забезпечення її суспільних прав. Складний процес перетворення методологічних засад фемінізму у невід'ємну частину суспільно-гуманітарних досліджень науки, політичного життя тощо пройшов для українців майже непоміченим. Саме тому у масовій свідомості слова гендер та фемінізм стійко асоціюються, насамперед, з проявами чоловіконенависництва, з відмовою жінок від улаштування домашнього вогнища на користь кар'єрного росту, переглядом священної жіночої місії материнства, тощо. Саме тому все частіше лунають заклики до повернення традиційних уявлень про сім'ю, про «святу» жертвну роль жінки у родині, про споконвічний розподіл ролей між чоловіком – «воїном-мисливцем-годувальником» та жінкою – «матір'ю-берегинєю», в цих традиційних уявленнях

чується нервово-істерична спроба відвернути неминучі зміни, небажання рухатися уперед, на жаль, притаманне більшості представникам нашої нації. У якості першоджерела усього зла вбачається чужа, духовно розбещена, «тупа», головним чином, західна культура, ціллю якої є руйнування наших споконвічних цінностей та побуту життя [7].

За словами С. Павличко, така риторика є нічим іншим як спробою приховати і виправдати дискримінацію жінок, яка за останні роки стала ще сильнішою. Парадоксальним фактом є заперечення саме жінками-політиками існування суспільної та економічної дискримінації по відношенню до жінок, яке можна спробувати пояснити лише небажанням «сильної» жінки при владі перейматися питаннями, що традиційно притаманні жінці-берегині, а саме питаннями родини, материнства тощо [6, с. 93–94].

Сучасні прогресивні вчені-феміністки наголошують на цілковитій утопічності відновлення стародавніх традицій, адже дієва раніше модель фемінності абсолютно неспроможна функціонувати в умовах сучасного українського постмодерного суспільства, що постійно розвивається. Патріархат руйнівним чином впливає на ментальність та культуру нації, роблячи її неповноцінною та фальшивою, а оспівування сталих гендерних стереотипів має наслідком експлуатацію та зневагу до жінки. Розв'язання проблем дискримінації жінок тісно пов'язане зі шляхом до досягнення гендерної паритетності у суспільстві шляхом зміни законодавчих норм, принципів освіти і виховання і, як наслідок, повних трансформацій у масовій свідомості громадян України.

Разом з тим, необхідно зазначити, що зараз в Україні спостерігається гостра криза маскулінності, коли старі моделі мужності вже не спрацьовують, а нові ще не сформувалися і для більшості традиційно-налаштованих чоловіків виглядають неприйнятними. Замкнуте коло, відчуття загнаності і приреченості старих стратегій, заперечення нових тенденцій, без сумніву, породжують масову чоловічу агресію щодо успішних жінок, яка спостерігається на всіх без винятку щаблях – від родини до найвищих політичних ешелонів влади [7].

Відсутність в Україні фемінізму як явища масової свідомості, натомість функціонування фемінізму як інтелектуальної течії, на думку філософів, може у майбутньому стати невідворотним явищем процесу демократизації і модернізації суспільства.

Формування гендерно-егалітарного суспіль-

ства є процесом вкрай непростим і довготривалим, що потребує не тільки досягнення певних зовнішніх показників, як то установлена пропорція чоловіків та жінок в органах влади, усунення нерівності на ринку праці, введення в дію законодавчої бази щодо забезпечення гендерної рівності, а й зміни суспільної свідомості та руйнування сталих гендерних стереотипів.

Говорячи про гендерні дослідження в Україні, можна відмітити, що вони існують і активно розвиваються вже більше двох десятиліть. Наріжним питанням від самого початку було питання про соціальну нерівність, зумовлену статтю. Таким чином, багатьма вченими гендерний підхід і досі визначається як сучасний підхід до відносин статі у соціальному вимірі. Жінки-вчені, які розвивали новий напрямок соціального знання – гендерні дослідження одночасно відчували себе учасницями демократичних змін. Об'єктом їхньої критики був радянський гендерний порядок, який отримав назву «радянський патріархат», в якому успішно співіснувала офіційна ідеологія рівності чоловіків та жінок та неприйняття цінностей емансипації [5].

Всі зміни, які відбувалися і відбуваються зараз в Україні, вчені трактують у гендерних дослідженнях як «патріархатний ренесанс». У відповідь на витіснення жінок з економіки, політики та суспільного життя у сферу приватного життя став формуватися незалежний жіночий рух, метою якого бачилося нове розуміння жіночого досвіду та зміна громадянської позиції жінки. На превеликий жаль варто зазначити, що на рівні політики держави гендерна нерівність не визнається серйозною проблемою українського суспільства, що охоплює усі сфери людського життя. На теперішній час ідеологічним та політичним пріоритетом стала не демократизація, а стабільність та укріплення «владної вертикалі». Серед головних тем суспільної дискусії виділяються теми демографічної кризи та необхідності зміцнення традиційної родини і, як наслідок, зростаюче намагання обмежити і контролювати політичну активність жінок.

На сьогоднішній день дослідники відмічають постійно зростаючу суперечливість між гендерними уявленнями сучасного молодого покоління. З одного боку гендерна тематика сьогодні сприймається як досить повсякденне явище з виявленням зацікавленості до питань, які вона ставить. З іншого боку традиційні уявлення про соціальний розподіл ролей між чоловіком та жінкою справляють величезний вплив на формування світогляду сучасних молодих

людей. У цьому, як справедливо відмічають вчені, своєрідно проступає обличчя сучасної епохи, яка поєднує цінності крайнього індивідуалізму, агресивне прагнення особистого успіху і неоконсервативну ідеологію, що завойовує публічну сферу, в якій цінності гендерної рівності витісняються на далеку периферію [5]. Масова орієнтація молодих чоловіків та жінок на економічну незалежність, кар'єру та успіх посилює протиріччя гендерних уявлень, роблячи їх все менш здатними пом'якшити конфлікти, які переживають сучасні люди, конфлікти між переконаннями, культурними нормами, стереотипами мужності та жіночності – та індивідуальним досвідом [5]. У своєму намаганні спертися на родину і зберегти її стабільність перед лицем криз, що змінюють одна одну, сучасні чоловіки та жінки дійсно використовують ресурс традиційних уявлень, але він зводиться зрештою лише до акцентування ролі чоловіка-годувальника. Опора на цей єдиний ресурс надто нестійка, скоріше це свого роду намагання спертися на родину у суспільстві, де всі інші опори зруйновані. При цьому гендерний конфлікт переживається як на соціальному, так і на міжособистісному рівні, але порівняно рідко сприймається як реальна соціальна і особиста проблема.

Як справедливо відмічає Т. І. Власова, у наш час гендерні стереотипи найяскравіше репрезентують гендерні відносини у специфічному політико-економічному і культурно-історичному контексті. У цьому сенсі гендерні стереотипи – дуже важливий компонент ідеології суспільства, а їх репрезентація – частина державно-ідеологічного апарата. Стереотипізація «чоловічого» та «жіночого» та закріплення їх у культурі, нав'язування певного розуміння цих категорій приводить до закріплення відносин домінування та підпорядкування, обмеження за статевою ознакою, не дає сформуватися суспільним умовам, які сприяють повній самореалізації людської особистості [3, с. 21–22].

Таким чином, як пишуть вчені, гендерна деполаризація може потребувати навіть більших заходів, ніж соціальна революція, яка спрямована на перебудову соціальних інститутів та створення нових дискурсів культури. Процес гендерної деполаризації потребує психологічної революції на рівні особистості, а також глибоких змін на рівні почуттів з приводу того, що для нас означає наша біологічна стать і як вона пов'язана з психікою та сексуальністю. Біологічна стать більше не може залишатися центральним фактором індивідуальності та сексуальності.

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М.: РОССПЭН, 2004. – 336 с. 2. Словарь гендерных терминов. – М., 2002. – С. 20–24. 3. Власова Т. И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии: Монография / Татьяна Ивановна Власова. – К.: Генеза, 2006. – 296 с. 4. Нартова-Бочавер С. К. Дифференциальная психология / С. К. Нартова-

Бочавер. – М., 2002. – С. 205. 5. Здравомыслова О. Гендерные исследования как опыт публичной социологии в России / О. Здравомыслова // <http://www.polit.ru/author/2009/09/24/gender.html> 6. Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 322с. 7. Кісь О. «Зміни в гендерній свідомості просто неминучі»/ Оксана Кісь // <http://www.krona.org.ua/index.php?option>

Ольга Лабур

Femina sovetica in publico: три документа про конфліктні практики суспільної активності жінок в Україні 1920–1930 рр.

У статті розглянуто конфліктні практики активності жінок в українському суспільстві перших двох десятиріч становлення радянської влади. В центрі уваги інформативний потенціал трьох документів, який аналізується за допомогою виробленої науковцями на пострадянському просторі теорії гендерного конфлікту.

The problem of conflict practices of women's activity in Ukrainian society in the first two decades of formation of soviet power has been considered. The informative potential of three documents, which was analysed with help the theory of gender conflict, was the main focus.

Сьогодні в історіографії жіночої історії науковці особливу увагу приділяють дослідженню гендерних відносин періоду становлення радянської влади в Україні. Вже захищено чотири і готуються до захисту ще три кандидатські та три докторські дисертації, не враховуючи численних статей інших науковців. Можемо навіть говорити про два визначальні підходи у вивченні гендерних процесів 1920–1930-х років. Найчастіше досліджували «великі структурні зміни» [19, с. 167–168], спричинені гендерною політикою більшовиків [8; 13; 14; 20], перш за все «проекти, програми, доктрини соціальних змін» тощо [12, с. 48]. Це здебільшого було зумовлено самим характером джерел, наскрізь «пронизаних» комуністичною ідеологією та її знаковими проявами. Другий підхід викристалізувався з появою в сучасній українській історії досліджень повсякдення. Науковці звернулися до звичайного життя простих людей в ході тогочасних гендерних перетворень, до масових повсякденних феноменів [1; 3; 4; 11] як «тактик випадку, опору тих, у кого немає влади» [12, с. 48–49]. Такі дослідницькі завдання вимагали пошуку інших джерел (его-документів), або нового прочитання вже відомих, актуалізованих джерел.

До такої практики звернемося і ми, поставивши своїм завданням на основі трьох вибірових документів виявити конфліктні практики суспільної активності жінок. Одразу зауважимо, що вибірка визначалася за схожістю учасників конфлікту, де головними героїнями були молоді жінки віком 20–30 років, які не мали сімей та дітей, а отже, на практиці не стикалися зі стерео-

типами домогосподарки чи материнства. Другою ознакою вибірки була схожість інформаційного потенціалу джерел, який повідомляв тією чи іншою формою про протистояння між жінками і чоловіками в суспільній сфері. Для того, аби їх розшифрувати та зрозуміти причини їх появи, залучимо до аналізу понятійний інструментарій теорії гендерного конфлікту. А саме, вироблену пострадянськими філософами і соціологами В. Кирилліною, І. Клециною, В. Луковим систему понять: гендерний життєвий світ, гендерне конструювання реальності, гендерні соціальні практики, гендерні статuti і ролі, гендерні цінності, норми, ситуація гендерного конфлікту, гендерний ресентимент (реакція у відповідь на насилля та образи), гендерна активність, солідарність та рух [17; 9; 10]. У своїх обґрунтуваннях науковці наполягали на історичності гендерних конфліктів, виділяли різні історичні форми та пов'язували їх із соціокультурними змінами.

Ситуація гендерного конфлікту в радянський період є специфічною, адже прослідковується вплив (і він досить значний) комуністичної ідеї на свідомість і гендерну ідентичність жінок і чоловіків (особливо жінок), на формування тих інформаційних моделей, що склалися в психіці учасників конфлікту. Суть цієї ідеї полягала в усупільненні жінки, залученні її до активності саме в суспільному просторі, протиставленні «прогресивності» суспільного життя та тотальної колективізації побуту для жінок в соціалістичному суспільстві на противагу «отупляючій» домашній праці. Ці ідеї активно проповідувалися в серійному виданні «Бібліотечка робітниця